ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. TUD. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL
SZERKESZTI
DR. FINÁCZY ERNŐ
OSZTÁLYTITKÁR.

XXIV. KÖTET. — 14. SZÁM.

A VILÁGTÖRTÉNET KORSZAKAI

IRTA

MADZSAR IMRE

L. TAG.

— Felolvasta a II. osztály 1932 február 8-án tartott ülésén. —

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1932.

1932 1091

Pápa, 1932. Főiskolai könyvnyomda. (Felelős vezető Nánik Pál.)

A világtörténet korszakai.

Irta: **Madzsar Imre** levelező tag.

> Es ist gewiss gewagt, solche Behauptungen, die grimmigste Kritik zu erwarten haben, in so unvollkommen anden-tender Form zu geben.
>
> *W. Pinder:* Das Problem des Generation in der Kunstgeschichte Europas 1928, 107.

I.

Miért és minő jogcímen osztjuk részekre a történeti események összefüggő folyamát? Mi a jelentősége, ismeretelméleti mivolta a korszakfelosztásnak? Fontos történetfilozófiai kérdések ezek és éppen mint ilyenekre alig lehet kielégítő, szabatos feleletet adni rájuk, ha előbb tisztába nem jövünk azzal, hogy mi is általán a felosztás, a részekre osztás, a megkülönböztetés és határvonás elmeművelete?[1]

A történetkutatót azonban nem a fenti és hasonló kérdések köré csoportosuló elvi meggondolások vezetik akkor, amikor úgy érzi, hogy caesurát kell tennie, elválasztó vonalat kell itt vagy ott felállítania az események árjában. Bizonyos megszokott, iskolás felosztások majdnem elkerülhetetlenül befolyásolják történetszemléletünket. De az igazi, a helyes tudományos kiindulópont itt is csak a megfigyelés és tapasztalás lehet, a tényekbe való elmerülés, a fennmaradt forrásemlékekbe és ezeken keresztül valamely elmúlt kor lelkivilágába való elfogulatlan, megértő elmélyedés. Az, amit a történetírás körében is fenomenológiai kutatásnak: a jelenségeken keresztül való lényegszemléletnek nevezhetünk.

A középkori magyar történet 1200 körüli adataiba és fejleményeibe, társadalmi, gazdasági és szellemi alakulásaiba, vezető embereinek, köztük pl. Imre és Endre királyfiaknak és uralkodóknak egyéniségébe elmerülve úgy érzi Hóman Bálint, hogy igazuk van azoknak, akik — más eseteken és példákon okulva — a XII. és XIII. századok közötti átmenetet puszta külső, kortani határ helyett mélyenjáró, mélyen az

emberi lelkekbe vágó fordulatnak ismerik fel. Az egyik századból a következőbe lépve mintegy más világba jutunk: a XII. század „ancien régime“ a XIII.-hoz, Imre király egy tegnapi embertípus képviselője II. Endréhez képest. A külső viszonyokban és az emberek érzésében egy „stil nuovo“ kezd ébredezni, ervényesülni. Az átalakulás, amely bekövetkezik, talán nem is kisebb pl. annál, amelyet szellemes gúnyolódással rajzol meg Claude Tillier (Mon oncle Benjamin 1841), amikor szintén két egymásután a történet színpadára lépő típust: a rendi társadalomnak a „zsarnokönkény“ alatt is kedélyes kisemberét és demokrata korunk nagyképű és ráncolthomlokú ujságfaló polgárát állítja szembe egymással. Ha regényirót idézünk e második példánkban, eljárásunkat bizonyára nem helytelenitené a „történetirás nagymestere“, aki Walter Scott művében meglátta és értékelte azt, ami több történelem benne, mint nem egy hivatalos értelemben vett történetkönyvben. Mindenesetre úgy látszik, hogy az 1800 körüli évek is fordulatot jelentenek a történetben.

Tekintsünk el azonban teljesen a dolog tárgyi oldalától. Minden olyantermészetü felismerésben, mint aminőre a fenti két példát felhoztuk, bennerejlik annak további, esetleg csak hallgatólagos vagy öntudatlan elismerése, hogy a történet arculatának, a korok bizonyos fokig és ideig egységes képének a valóságban folytonos, egyetlen pillanatra sem szünetelő változása nem egyenletes lassusággal következő módosulások fokozatos egymásrahalmozódásából, jobban mondva nem csupán, nem mindig ebből áll. Ha a modern származástani magyarázat a növény- és állatvilág fejlődésében nem venne fel hirtelen ugrásokat, akkor külön fajokat és alfajokat is, mint egymástól jól megkülönböztethető individualitásokat voltaképen csak annak a további, erőszakolt föltevésnek segítségével állapithatna meg, hogy a közbeeső átmenetek valami sajátságos végzet folytán mind kipusztultak. Hasonlóképen ha a történeti fejlődésben nem volnának fokozatos változások mellett hirtelen fordulatok és krízisek, akkor pl. a hellenisztikus korszak vagy a kora középkor, a barokk vagy a rokokó, a trecento vagy a quattrocento sem rajzolódnának ki történetképünkben sajátos, egyéni vonásokat mutató egységek

gyanánt. A testi növekedés tudvalevőleg szabadszemmel észre nem vehető, folytonos és finom átmenetekben halad a maga útján. A szülő közönséges tapasztalata, mely a különböző időpontokra eső volumeneknek és a megfelelő időtávolságoknak emlékezetbeli összehasonlitására támaszkodik, éppen úgy mint a finom növekvésmérő tudományos müszerek azt mutatják, hogy e folyamat hullámvonallal ábrázolandó, majd viszonylagosan heves emelkedéseket, majd [illegible] viszonylagos apadásokat mutat. A szellemi fejlődés szakaszosságáról később szólunk. Most csak példát akartunk állitani oly folyamatra, amelyet lüktetésszerüen haladónak, tagoltnak, röviden *ritmikus*nak nevezhetünk. A történés e formája rendkivül gyakori. Az anyagi és a szellemi világban — a fizikai rezgésektől az érverésig és a kedélyhullámzásokig, a szélvihar megmegújuló rohamaitól azon változásokig, amelyeket a statisztika az áralakulásokban, a társadalmi vagy népesedési mozgalmakban kimutat — lépten-nyomon találkozunk vele. Herbert Spencer a példák tekintélyes sorával bizonyitja mind a fizikai, mind a lelki jelenségek köréből a ritmus egyetemes törvényszerüségét, de azt bizonyára ő sem sejtette, hogy még *az időt* magát is helyesen nem egyenes, hanem oszcilláló és pedig majd finomabb, majd erősebb kilengésü hullámokat vető vonal alakjában kell elképzelnünk, ábrázolnunk. A korszakfelosztás is formaábrázolás, akár egy versképlet vagy a grafikonok görbéje. Vajjon a történeti fejlődés formája is a ritmikus formák közé tartozik-e?

II.

Mi a ritmus? Természetét legszebben és legszerencsésebben a napjaink irodalmában egyre többet emlegetett, minket pedig egy magyar gondolkodóval való barátsága és gyökeres eszmerokonsága[2] révén közelebbről is érdeklő svájci filozófusnak, *Klages*nek sikerült megállapitania (Vom Wesen des Rhythmus, 1926). Meghatározása, amely szerint a ritmus *sarkított* azaz ellentett tagolásu *folytonosság*, talán szokatlan, de kétségkivül találóbb minden eddiginél. Meggyőzően állitja továbbá szerzőnek szöges ellentétbe a gépiesen egyforma *taktust* és az életnek és az élő folyamatoknak soha sem

teljesen szabályos menetű áramlását. Még az órainga pontos hangsora is csak a „fizikai valóságban“ szabályos igazán: a fülünkben keletkezett hangérzet többi érzeteink módosító befolyása alá kerül, belefonódik mindenkori lelkiállapotunkba, figyelmünk változó erejének és irányának hatása alá jut. Majd halkabbnak vagy vontatottabbnak, majd élesebbnek vagy gyorsabbnak halljuk, noha a fizikai előidéző ok nem változott. Az egyhangú és egyenlő erejű ütéseket a „tik-tak“ kétféle verslábból álló ütemeire tagoljuk, noha erre semmi külső okunk nincs. A mechanikus, élettelen *taktust* élő lelkünk életteljes, változatos *ritmus*sá alakitja át. De mivel a valóságról érzeteink útján szerzünk tudomást: jogosan kérdezhetjük, hogy *van-e hát valahol a világban igazi egyformaság?* Nem puszta elvont idea-e a teljes szabályosság? A ritmus számára a pontosan egyforma tagoltság oly ideális határeset, amelyhez mindjobban közeledhetik vagy tőle mindjobban távozhat. Még egyszerűbb, még alsóbbrendű volna a teljesen egynemű tagolatlanságnak, a semmi változást nem mutató, tökéletesen egyenletes mozgásnak vagy folyamatnak esete, de erről igazán fölösleges bizonyitanunk, hogy puszta absztrakció: nincs történés változás nélkül; ami sohasem változik, annak létezéséről hogyan szerezne tapasztalásunk tudomást?

Mennél egyszerűbb formájú valamely ritmus, annál közelebb áll a föntemlitett alsó határesethez. A legegyszerűbb forma az, amelyben csak egyfajtáju elválasztó határ[3] (caesura) és csak egyféle hosszuságú ütem, szakasz van. *Caesura* és *ütem* (periodus) ez a két elem, ezeknek váltakozása és sokfélesége szabja meg mindenféle ritmus formáját. Mennél összetettebb, mennél változatosabb e forma, annál közelebb áll a másik szélső határesethez, a minden rend és szabály nélküli változatossághoz, amelyet azonban szintén jogunk van csupán ideálisnak tekinteni. A szabálytalan folyamatnak is van alakja, ez is ábrázolható képzeletben, de egy oly vonallal, amely folytonosan újat, folytonos meglepetéseket hoz. Nincs kezdete és vége, ellenben a ritmikus folyamat „zárt formá“-val: képlettel, szabállyal *jellemezhető*. A valóságos, az élő ritmus azonban sohasem teljesen lezárt, formavonala sohasem teljesen meglepetés nélküli. Más szóval ez annyit jelent, hogy minden ritmikus folyamat, azaz minden valóságos, élő folyamat, amelyet ilyennek ismerünk fel, csak megismerésünkben önálló és elszigetelt, a valóságban mindig csak részlet, része egy nagyobb összefüggésnek, egy nagyobb, összetettebb, bonyolultabb ritmusnak, amely reányomja a másikra a maga bélyegét: kisebb vagy nagyobb fokban megzavarja annak külön formáját. Ebből következik, hogy amit aritmikusnak érezünk, arról mindig föltehetjük, hogy csak nagyon bonyolult, nagyon összetett, nehezen kibontható a „zárt formá“-ja s csak ezért nem sikerült ezt egyelőre megtalálnunk. Van-e kiszámithatatlanabb, mint az ember sorsa és a világ folyása? Soha sem tudjuk, mi fog bekövetkezni és hogy mi történik velünk. Miért vagyunk mégis teljesen képtelenek lemondani arról, hogy sejtsük, előreképzeljük a jövőt? Megjósoljuk a könnyelmű ember romlását, nem annyira azért, mert számos esetben, mint ismétlődést tapasztaltuk, hanem mert intuició — inkább mint indukció — alapján titkos rúgóul valami „formát“ veszünk észre az esemény mögött. A kivételekben végtelenül gazdag, soha teljesen meg nem fejthető, valamely megoldás „formulá“-jába soha nem szoritható valóság mögött majd itt, majd ott zárt formák bukkannak elő, mintegy foszlányokként, lelki szemünk előtt. Minden ember- és világismeret alapjában véve ilyen formák felismerésében áll. Ez mindjárt vissza is vezet bennünket a történet körébe.

III.

A világtörténet nagy hőskölteményének versmértékét keressük — ha ugyan e szöveg nem kötetlen formában van megirva. Az emberiség története egy nagy himnusz (magnum carmen), melynek strófái az évszázadok — irja Kornis Gyula (Történetfilozófia, 147.) Szent Ágoston gyönyörű hasonlatára utalva. De vajjon egyetlen összefüggő költeményről van-e szó, vagy pedig egyes népek, nemzetek, államok, esetleg nemzetekből, vagy államokból alakult és közös műveltség, vagy valami sajátos közös érzés által egybefűzött nagyobb egységek többé vagy kevésbbé különálló fejlődéséről? Spengler Oszvald tekintete tudvalevőleg nyolc vagy kilenc, részben

be nem fejezett, egyforma szerkezetű, de különböző tartalmú nagy történeti költeményt ismer föl az utolsó öt-hat évezred folyamán. A ritmikai szerkezet fölépítéséről pedig tudjuk és már említettük is, hogy két elemmel határozható meg. A ritmus tagolt, tehát részekből (lüktetésekből) és elhatárolásokból áll.

Ha egészen általános értelemben *caesurá*nak nevezzük nemcsak a különféle sormetszeteket, szüneteket, hanem mindenfajta ritmikai elhatárolást, *ütem*nek pedig nemcsak egy-egy taktust, verslábat, hanem a sorfelet, a sort és strófát, a dallamot és dallamrészeket, a korszakot és az alkorszakokat stb., akkor azt mondhatjuk, hogy pl. a horatiusi ódák III. könyve asclepiadesi mértékben írt utolsó darabjának (Exegi monumentum . . . . .) szerkezete hétféle caesurából és nyolcféle ütemből, ritmikai lélekzetből áll; a szövegnek nyelvi, azaz szavakra, szólamokra, mondatokra stb. való tagozódása pedig mintegy második szólam gyanánt szövődik keresztül e szerkezeten. Az egyfajta caesurák és ütemek számát is megmondhatjuk, bár egy másik, ugyanilyen metrumban írt költemény több vagy kevesebb versszakból és ennélfogva sorból stb. állhat. Azonban két szonett ebben a tekintetben is teljesen egyforma szerkezetű; bizonyos fokig mégis hozzátartozik valamely műfajhoz vagy ritmusfajhoz bizonyos terjedelem. Kérdésünk ezek alapján egészen egyszerűen így is fogalmazható: *hányféle és hány caesurából és ütemből áll a történeti fejlődés formája,* föltéve, hogy e forma ritmikus? Az ellenkező eset azt jelenti, hogy a caesurák és ütemek száma és sokfélesége nagyobb, hogysem szabályba foglalható, csoportosítható volna.

Azt a kérdést, hogy ritmikus-e a történeti forma vagy pedig aritmikus, leghelyesebb ténykérdésnek tekinteni, amelyre növekvő ismeretünk, azaz egyre gazdagodó és mélyülő történetszemléletünk fogja megadni a feleletet. Mit érünk az elvi döntéssel vagy vitatkozással, ha a keresett formát meghatározni nem sikerül? A történetszemlélet mélyülését pedig elsősorban annak a felismerésnek mind nagyobb érvényesülése és tudatossá válása mozdítja elő, hogy a történelem igazi, tulajdonképeni tartalmát mindig lelki történés alkotja.

Mélybelátni úgy az egyes embernél, mint népeknél és nemzeteknél annyit tesz, mint a külszín, a felület mögött a lelki rétegekig hatolni. Ez a réteg a formák rétege. „A lelki erők azok, melyek minden egyebet irányítanak, *a magyar történet nem egyéb, mint a magyar lélek története*", vallják Hóman Bálint és Szekfü Gyula most megjelenő nagy munkájuk programmszerű bevezetésében.

De ha a történelem lélektani tudomány, minő lelki jelenségekkel foglalkozik? A „Három nemzedék" c. mű első fejezeteiben Szekfü Gyula Széchenyi lelkivilágába vezeti be az olvasót, a következőkben pedig a reformkor nemzedékének érzéseiről és gondolatvilágáról rajzol képet. Minden történeti elbeszélés individuális és kollektiv lelki alakulatok körül forog, ezekre irányul, nézőpontja pedig — mint a fentidézett meghatározásban éppen úgy, mint Széchenyi jellemzésének vezető szempontjaiban is kifejezésre jut — mindig kollektiv. Semmiképen sem jelenti az egyéni erők jelentőségének félreismerését, a kollektiv tényezők javára való elsikkasztását, ha rámutatunk arra, hogy azok a történet alakjai, akik valamely közösség sorsára hatással voltak és éppen ezen hatásuk által történetiek. Annyiban a történet hősei, amennyiben *nemzetek* hősei, *államok* vezetői, *vallások* alapítói vagy apostolai voltak. Mit nevezünk mármost kollektiv lelki képletnek? Mindazt, ami egyesek érzéseinek összecsendüléséből, lelkük egybehangzásából keletkezik: a családi érzést és a pártszellemet, a tradiciót és egy-egy nemzedék egyforma gondolkodását, az osztálytudatot, a vallási mámort és a forradalmi lázban összekovácsolt tömeg hevületét. Végtelen sokféleségben, az egyéni lélekét fölülmuló változatosságban tárulnak szemünk elé a történetben és a köznapi életben e majd erősebb és éles körvonalú, majd elmosódottan, szintelenül gyönge — rövidéletű vagy szívósan fennmaradó, nehány emberre vagy hatalmas tömegekre kiterjedő lelki képződmények, amelyek azonkivül bonyolult módon keresztezik és ezáltal meghatározzák vagy módosítják, olykor elfojtják egymást és sokszorosan körülfonják mindannyiunk sorsát és történeti helyzetét. Idetartozik — hogy Spengler színes példáit idézzük — az a lelkesedés, amely a thermopylai

szorosban álló spártaiakat és a Vezúv tövében harcoló gótokat *egyetlen* érzéshullám gyanánt hatotta át s amelyet — jellemző módon — egyes érzésekből összegeződötten még képzeletünk sem tud elénk állítani. Kollektiv lélek lüktetett „a keresztes háboruk korának lovagjaiban, a római szenátusban és a jakobinus klubban, XIV. Lajos korának főrangú társaságában és a porosz nemességben, a parasztságban és a munkásosztályban, a nagyvárosok csőcselékében, egy félreeső hegyvidék lakóiban, a népvándorlás korának törzseiben, Mohamednek és általán minden újonnan alapított vallásnak és szektának hiveiben, a nagy forradalom franciáiban és a szabadságharcok németjeiben. A leghatalmasabb enemü lények (Wesen), amelyeket ismerünk, a nagy történeti kultúrák, amint egy hatalmas lelki rázkódásból megszületnek és ezeréves létük folyamán minden kisebbnemü közösséget, nemzeteket, rendeket, városokat, nemzetségeket magukba foglalnak."[4]

A történelemből jólismert, valóságokként ismert példák sorakoznak fel előttünk a fenti idézetben. Legfeljebb az utolsó helyen említett volna újnak, idegenszerünek mondható. Azonban ne feledjük, hogy a „kultúrlélek" kategóriájába tartozók között is vannak olyanok, amelyek történet- és világképünkben régóta polgárjogot élveznek. Ha csak Egyiptom vagy Kina sajátos szelleméről beszélne Spengler, bizonyára alig találkoznék kifogással. Ami távolabb esik tőlünk, történetileg lezárt vagy jobban elszigetelt, azt könnyebb egységében és sajátos vonásaiban fölismernünk. Messer úgy érzi, hogy a kultúrlélek gondolatában egy nem eléggé tisztázott, gyanus metafizikai fogalom készül bevonúlni a történetfilozófiába.[5] Ez a *quaestio juris* — mint ismerettani kérdés — nem tartozik a történetkutatásra és pontosan véve minden kollektiv pszichikummal szemben felhozható. Ha jogunk volna azt kivánni a szaktudományoktól, hogy csupán ismerettanilag kellőképen tisztázott fogalmakkal dolgozzanak,[6] akkor Spenglerrel együtt hibáztatni lehetne Mommsent, aki a római szenátus, Taine-t, aki a XIV. Lajos korabeli arisztokrácia és a forradalmi jakobinusok szellemét tanulmányozza, Goldzihert, aki az iszlám hiveit, Rankét, aki a szabadságharc németjeit lelkesítő eszméket igyekszik megismerni, képzeletben

átélni és fejlődésükben leirni. Vajjon várakozzék-e a történetirás, amig a filozófia eldönti a sokat vitatott kérdést, hogy a kollektiv pszichikumok valóságos létezőknek, az egyéni lélekhez hasonló értelemben vett realitásoknak tekinthetők-e vagy sem? Vagy talán arra az álláspontra helyezkedjék, hogy a kollektiv pszichikai fogalmak és elnevezések olyan összefoglaló rövidítések, amelyekbe adataink hézagossága miatt, esetleg egyelőre, a megfelelő individuális alkotóelemeket nem tudjuk behelyettesiteni? A kultúrlélek problémája *történettudományi* szempontból csak annyit jelent, hogy csakugyan a kollektiv lelki képletek régóta ismeretes és tanulmányozott kategóriájának egyik válfajáról van-e itt szó, s ha igen, az idesorolt, e név alá foglalt esetek helyesen vannak-e meghatározva? Mindez ugyanolyan *quaestio facti*, mint egy új növény- vagy állatfaj fölfedezése, vagy mint a „dunántúli magyar lélek" és az „erdélyi lélek" problémája.

A biológiai vizsgálódás sejtekre, szervekre és szövetekre, organizmusokra és egyes élőlényekből alakult csoportokra, mint az állati vagy növényi társadalmakra irányul. Mindezek kisebb-nagyobb egységek, szerves összefüggések, amelyek a valóságban különféle módon keresztezik és egybefoglalják egymást, mint egy bonyolult szőnyegminta kisebb-nagyobb ábrái. Olykor nem is határolhatók el élesen egymástól. A viszonylagosan leginkább önálló, legélesebb körvonalakkal kiemelkedő ábrák az egyes organizmusok s ez a tulajdonképeni jogcimünk ahhoz a meghatározáshoz, hogy a biológia tárgyát állati és növényi élőlények alkotják. Miért választanánk ki egyébként éppen ezt a szerves egységet? Ha a kollektiv lelki képletek változatos, sokszerű, egymást keresztülszövő világában a kultúrlélek az, amely *viszonylag* különállóbb és élesebb vonalakkal domborodik ki, úgy ezzel a történeti fejlődés és a történetirás tulajdonképeni tárgyát is megjelöltük. Vagy elégedjünk meg azzal a meghatározással, hogy a történelem tárgyai események? Az egyes események folyamatokká, ezek fejlődésekké csoportosulnak, s a modern történetirás az eseményföljegyző krónikairással szemben kiemelten hangsúlyozza a fejlődés elvét, a genetikus szempontokat. A fejlődés azonban mindig *valami*nek a fejlő-

dése. „Die Abstraktion — írja Schiller — gelangt zu zwei letzten Begriffen, bei denen sie stille stehen muss. Sie unterscheidet etwas, das *bleibt*, und etwas, das sich unaufhörlich *verändert. Etwas muss sich verändern, wenn Veränderung sein soll;* dies Etwas kann also nicht selbst schon Veränderung sein. Indem wir sagen, die Blume blühet und verwelkt, machen wie die Blume zum Bleibenden in dieser Verwandlung und leihen ihr gleichsam eine Person, an der sich jene beiden Zustände offenbaren." *Mi* fejlődik a történetben? Az események alanyai *egyes* emberek, a (történeti) „fejlődés"-ről ez így nyilvánvalóan nem mondható. E magasabb szempontból — akárcsak a fizikai értelemben magasabb régiókból nézve — az egyesek csoportokba olvadnak össze. Van nemzettörténet, államok, városok története stb, amint van pl. sejttan és szövettan is — de itt kevésbbé független vagy nem mindig egyértelműen meghatározható és elhatárolható egységekről van szó. A magyar nemzet története nem érthető meg más népek története nélkül, amit pl. Egyiptomról vagy Indiáról alig mondhatunk. Lamprecht elméletének, amely pedig szintén a történeti ritmus formájának meghatározására törekszik, éppen az a fő hiányossága, hogy az általa fölismert forma hordozóját nem határozza meg világosan, illetve kielégítő módon. Erre először Spenglernél találunk elfogadható feleletet.[7]

Hátra van azonban még egy elemi kérdés, hogy a történeti fejlődés fogalmát egészen tisztázhassuk. Megmondottuk, hogy *mi* fejlődik a történetben. Meg kell mondanunk még azt is, hogy mi a történeti fejlődés *iránya?*

Minden történet lelki történés. Ebből következik, hogy a történeti fejlődés is lelki fejlődés. Megállapitható, hogy minden lelki fejlődés — akár egyes lelki élményről, akár az egyénről, akár népfejlődésről van szó — mindig ugyanazt az utat járja végig: a derengő, hullámzóan ösztönszerű léttől a világos, éleskörvonalú és biztos szerkezetű tudatosság felé halad: fölemelkedik az u. n. teljes tudat (Brandenstein) végtelenül széles, de homályos tengerfenekéről a „szűkebb tudat" világos fölszinére vagy innen visszasüllyed. Kivülről, külső behatásra sem közvetlenül, egyszerre jut valamely benyomás, érzet a világos tudatba, hanem az említett alsóbb, homályosabb rétegen át. Minden önmegfigyelés, életrajz és önvallomás igazolja e felismerést az egyénről: Goethe belső fejlődésében mindenképen végbement volna az a lelki átalakulás, az az elrendeződő tisztulás melyet ő a „Richtetest, den wilden, irren Lauf" szavakkal Steinné befolyásának tulajdonit. Ami pedig az egyes pszichikai élményt és másfelől a népek, kultúrák történetét illeti, más helyen[8] már hivatkoztam két szerzőre (Graeser 1927, Erismann 1928), akiket elmélkedésük ebben a két jelenségkörben érdekes módon, mert tudtommal egymástól egészen függetlenül ugyanazon fönntemlített törvényszerűség felismeréséhez vezet. Graeser szerint ezt a folyamatot tükröztetik vissza jelképesen a népek ősi mythosai is: a Chaos és a Kosmos ellentéte, a fényes uranosi istenvilág győzelme a sötét, borongó tellurikus hatalmak fölött. A lelki fejlődés két fokozat, két állomás között mozog: Spengler szótárában e két lelkiállapot a „Dasein" és „Wachsein" elnevezésekkel szerepel.

IV.

Ezelőtt negyven esztendővel Lorenz Ottokár annak a kivánságnak adott kifejezést, hogy a történeti művekben a szokásos, de „teljesen tudománytalan" korszakfelosztások helyett az egymást követő generációk szerinti felosztást kellene alkalmazni. Ez az óhaj annak idején nem sok visszhangra talált. Magát a nemzedékelméletet, a szóbanforgó kivánság történetfilozófiai alapját, elég sokat vitatta, de általában nem igen méltányolta a tudományos irodalom. A szerző 1904-ben meghalt s a marasztaló ítélet revizió igénye és jogcíme nélkül hever a tudomány hivatalos irattárában.[9]

A „nemzedék-gondolat" mégis egyre nyugtalanítja és foglalkoztatja az elméket. Lássuk ennek néhány jelét. Friss emlékezetünkben van még az az élénk vita, amely a „Három nemzedék" c. mű felett egy évtizede lefolyt — tisztán tárgyi nézőpontból. Senki sem vette észre azt az érdekes formális, de azért történetfilozófiai jelentőségű és a mű elgondolásával szervesen összefüggő körülményt, hogy Szekfű Gyula korszakfelosztása, amelyet már a mű címe is jelez, három döntő pontban is tökéletesen egyezik Lorenz intencióival és pedig

mint személyes közlésből tudom, anélkül, hogy e szerző történetelméleti műveinek tanulmánya és közelebbi hatása alapján jött volna létre.

A liberalizmus százada Szekfünél nem puszta időszámítási egység. Lorenz általánosságban is kimondja, hogy a századok megkülönböztetésének jogcíme nem csupán tizes számrendszerünk véletlen használatában keresendő, tárgyi alapja is van. A „liberális" száz év természetes alkorszakait Szekfü három nemzedék egymásutánjában[10] látja: a nagyapák, apák és unokák három nemzedéke Lorenz szerint is természetes és azonfelül a történetben egyenként ki is jelölhető egység. Végül a fölvett történeti koregység kezdő és végpontjait — a napoleoni háborúk befejezése és a világháború kitörése — Szekfü a kortani időegységhez képest mintegy másfélévtizednyi fáziseltolódással állapítja meg: Lorenz Ranke egy gondolatához kapcsolódva a reformáció évét választja kiindulópontul, innen számítja előre és visszafelé a maga „történeti" századait. Így oly évszámokhoz jutunk (1414, 1517, 1618, 1714, 1815 stb.), amelyek kétségkívül „korszakalkotó" eseményeket jelölnek. Mint historikus, Lorenz a múlttal foglalkozik, de ma már nem volna jogunk mosolyogni rajta, ha rendszeréből következtetve megjósolta volna a világháborúnak minden bizonnyal fordulatot jelentő történeti eseményét.

Vegyük ezekhez azt a meg-megújuló élénk vitát, amely ma a német művészettörténetben és irodalomtörténetben, ismét inkább friss impulzusokhoz, mint Lorenzhez kapcsolódva Pinder, Petersen, Wechssler, Joël és mások művei nyomán a nemzedékszempontú fejlődésfelfogás jogosultsága fölött folyik vagy pedig lapozzuk a Magyar Szemle, a Társadalomtudomány füzeteit, amelyek a magyar társadalom mai problémáit oly gyakran az egyes nemzedékekre való tekintettel boncolják. Hányszor emlegetjük ma a „harmincévesek" nemzedékét, amely felé szembetűnően élénken, szinte Solness építőmester féltékenységével és bizalmatlanságával fordul a 40—50 évesek figyelme. Hányszor állítjuk szembe egymással a fiatalokat és az idősebb nemzedéket, a hajó kormánykereke mellett állókat és azokat, akik még többé-kevésbbé küzdve életszemléletük és egyéniségük kialakításáért, lelkileg többékevésbbé fölkészülten várják a színfalak mögött az időt, amely nemzedéküket a cselekvés terére szólítja. Valóban időszerű feladat, hogy alaposan tisztázzuk, gondolatilag mennél jobban átvilágítsuk a nemzedék oly sokat emlegetett fogalmát. Mire gondolunk, vagy mire kell gondolnunk a „harmincévesek nemzedéke" kifejezésnél? Nem kell-e a történeti fejlődés legkisebb megállapítható koregységeit egy-egy nemzedék élettartamában látnunk, abban az időtávolságban, amelyet a hagyományos, az ószövetségben, a görögöknél, a régi genealógusoknál is megtalálható felfogás átlagosan 33—35 évben vesz föl.

Mindjárt a legutóbb említett példából indulhatunk ki. Mint értelmezzük helyesen a „harmincévesek nemzedéke" elnevezést? Kik tartoznak és miért az így megjelölt egységbe? Maga a megjelölés kortani, de nyilvánvaló, hogy e külső keret többet, mást és pedig *lelki* tartalmat föd. A történetíró mindenesetre nem valami — reá nézve közömbös — élettani vagy statisztikai tekintetből foglal egységbe bizonyos évfolyamokat, hanem mert úgy látja, hogy az egybefoglaltak, történeti egységként jelentkezők szembetűnő lelki rokonságot mutatnak, valami olyan közös szint, amely minden különbség mellett — egyéni és charakterológiai sajátságok, eltérő életkörülmények, más-más közösségekkel való külső és lelki kapcsolatok stb. — őket más nemzedékektől megkülönböztetik és másfelől együttműködésre, szervezkedésre ösztönzik. Nem minden egyesülés alapul lelki összhangon, a nemzedékekre kiterjedőknél ez kétségkívül jellemző. A „reformkor nemzedéke", a „világháború nemzedéke" és más hasonló elnevezések a fent tárgyaltnál több tárgyi, történeti vonatkozást tartalmaznak. De azért a kortani (pontosabban mondva életkort jelölő) meghatározás sem hiányozhatik sohasem, bármilyen bizonytalannak kell is mondanunk. Semmiesetre sincs szó a pontosan egykorúakról. Ennek kifejezésére egy esztendő úgy sem volna szigorúan elegendő. Azután meg az életkor nem valami álló dolog. Ha a fönntemlített nemzedékbe igazán csak a harminc évesek tartoznának, akkor oly egységről volna szó itt és minden nemzedéknél, amelyek csak egy évig állanak fenn. Előre gondolhatjuk, hogy nem ily rövidéletű és

nagyszámú egységek a történelmi és társadalmi élet tényezői. Amit a történetben lelki egységnek látunk, az nem csupán a harmincévesekre, hanem nyilván a hozzájuk közelkorúakra is kiterjed és legfeljebb arról lehet szó, hogy a több évfolyamból álló nemzedék jellemének éppen a harmincévesek évfolyama a leghivatottabb reprezentánsa, mig a fiatalabbak *még nem*, az idősebbek *már nem* képviselik azt oly tisztán és élesen. Valaminő határt azonban mégis meg kell állapítanunk. Hány évfolyam tartozik egy nemzedékbe?

Ha az összetartozásnak az az oka, hogy az összetartozók lelke „egy húron pendül", ez végelemzésben nyilván onnan van, mert mindannyian az egyéni szellemi fejlődésnek ugyanazon a lépcsőfokán foglalnak helyet. A nemzedékekben való tömörülés, ösztönszerü csoportosulás jelensége tehát egy egyéni törvényszerüségben, a lelki fejlődés szakaszosságában gyökerezik.

Kétségkivül nagyon megkönnyitené a nemzedék fogalma és történeti jelentősége körül folyó heves, szinte türelmetlen vitatkozást, ha az utóbbemlitett törvényszerüség, az egyén szellemi fejlődésének „zárt formája", ütemeinek száma és fajai felöl jobban volnánk tájékozódva. Azonban még azt sem látjuk biztosan, hogy egyszerü vagy összetett ritmusról van-e szó? Az utóbbi esetben a nemzedékeknél kisebb vagy nagyobb egységekre is kellene gondolnunk. Azok a korosztályok, amelyek számos primitiv népnél, mint Afrikában és Polinéziában, külsőleg is különélve egymástól egészen sajátos életmódot folytatnak, rendszerint 15—16 éves korig a gyermekeket, a 16—30 éves ifjakat és végül az ennél idősebb férfiakat foglalják három csoportba. Az öregektől eltekintve, 14—15 évfolyam él együtt — bizonyára nem tagolatlan egyöntetüségben. Ennek a számnak mintegy felét jelentik az emberi élet hétéves szakaszai, melyeknek ösztönszerü fölvétele épp oly régi és hagyományos, a görögöknél is megtalálható — másfelöl épp úgy közelebbi tudományos igazolásra szorul, mint a nemzedékek élettartamának fönntemlitett átlagos meghatározása. A középkor tudvalevőleg hétéves korszakokra épitette fel lovagi nevelésének rendszerét. Ma is jórészben a pedagógiai alkalmazás szempontjából keresi a gyermeklélektan a szellemi fejlődés egymásra következő típusait.[11] A pusztán elméleti vizsgálódások közé tartozik H. Swoboda „Das Siebenjahr" cimü müve (1917), amely terjedelmes adatkészletre támaszkodva igyekszik a hétéves életkorok gondolatát tudományosan igazolni. Összetett ritmusra, többfajta ütemre, úgy látom, nem gondol szerzönk, aki talán annyiban sem használ egészen találó kifejezést, hogy a 7., 14., 21. stb. éveket csúcspontoknak (Hochjahre) tekinti, az ivadékok életképességére, de a szellemi termelés értékére is gondolva. Ha az emlitett évek táján lép át az egyik lelkialkat a következőbe, akkor ezek az évek a hullámvonal képe szerint inkább *mélypontoknak* volnának nevezendők, a hullám csúcsa pedig valahol a hétéves szakasz folyamára, talán közepére esik, arra az időpontra, amikor a fejlődés a megelőző szakaszhoz már igen kevés hasonlóságot mutat, a következőhöz pedig éppen csak kezd közeledni. Annyi kétségtelen, hogy életünk évei a fejlődés szempontjából nem egyforma értékűek. Matematikai nyelven „kitüntetett" évekről és pedig az imént mondottak, a hétéves szakaszok fölvétele alapján *pozitive* (pl. 10., 17., 24. stb. évek) és *negative* (7., 14., 21. stb.) kitüntetettekről lehetne beszélnünk. E mesterkélteknek látszó megkülönböztetések nem fölöslegesek. Bizonyos fölvett, esetleg csak föltételesen fölvett konkrét jelölések segitsége nélkül alig lehet áttekinteni, azaz szkémába, nem tökéletes, csak *egyszerüsitő* szkémába foglalni a társas élet végtelenül sokrétü, tarka szövevényét.

V.

Ebbe a bonyolultan összetett, sokszerüen változatos történeti világba vezet bennünket a másik összefüggés, melynek problematikus pontjait szintén meg kell világitanunk. Láttuk a nem mellőzhető kapcsolatot a nemzedékekbe való természetes tömörülés és az egyéni lelki fejlődés szakaszossága között. Minő összefüggés van ugyane tünemény és egy másik szakaszosság, a történeti fejlődés szakaszossága között?

Az egyéni fejlődés szakaszosságából származik, hogy a gyermek, az ifju és a férfi jól elhatárolt típusait tudjuk megkülönböztetni. A történeti fejlődés szakaszosságából ered,

hogy történetszemléletünkben jól elhatárolható korképek válnak el egymástól. Minden korszaknak megvan a maga egységes képe — legalább történeti perspektivából nézve. Minden korszak a benne élő számára végtelen, alig áttekinthető és széteső, legfeljebb foszlányokban és töredékesen tömörülő változatosságot jelent. Hogyan keletkezik egység a változatosságból? Hogyan állanak elő harmonikus szinfoltok és összesimuló körvonalak a véletlen keveredésből?

A kérdés zavarba ejt. Megértjük, hogy egy hatalmas zenekar számtalan különféle hangszerének tervszerű játékából nagyszerű polifónia bontakozik ki: az életben mindenki megy a maga útján, küzd a maga érdekeiért, olykor egyesül és összefog másokkal, de csak hogy a küzdelem eszközeit növelje. Amit a kor szellemének nevezünk, nem valami statisztikai átlag, nem a különbségek mellett is kétségkívül meglevő közös lelki mozzanatok egyszerű összegezése. Eredetileg ilyenformán képzelte Lamprecht a történelmi „diapason" létrejöttét, de ezzel ellenvetést is vont magára. Vele, de csakis vele szemben valóban felhozható, hogy pl. amit ő a XIX. század fokozott ingerlékenységének (Reizsamkeit) nevez, aránylag csak keveseknek, a szellemi életet élőknek, íróknak, költőknek, művelteknek tulajdona. *Valójában a kor lelke mindig csak egy kisebbségben él.* Amit lelkileg igazán átélünk, azt át is hasonítjuk magunkhoz. Vérünkbe megy át, nem idegen elem többé, ami annyit jelent, hogy magunkhoz képest át is formáltuk. Ebből következik, hogy *csakis azok a korszellem igazi képviselői, akik teremtenek is, akik újat adnak hozzá, helyesebben mondva, akik újat képesek hozzáadni.* Az új ugyanis lehet teljesen egyéni vagy pedig többekre, egy egész nemzedékre is kiterjedő. Az előbbi esetben igen gyakrak elszigetelt és hatástalan marad, vagy pedig — mint Lorenz több példával igazolja, sőt alighanem a saját gondolatáról is sejti — lappangva várja a kedvezőbb időt. A másik esetben új szín gyanánt illeszkedhetik a fejlődés menetébe, amely mindenkor a múltra épít. Még a legradikálisabb újítás sem veheti máshonnan legalább is az építőanyagot, mint a meglevőből, amely pedig a múltnak folytatása.

Ezzel egyszerűbb lett problémánk és a figyelembeveendő

terület szükebbre szorult. A felvilágosult kor szemére vetette a történetírásnak, hogy csak az uralkodóházakkal és a nagy emberekkel foglalkozik. De ha tudományunk csakugyan lelki szempontokat követ, akkor bizonyos értelemben mindig arisztokratikus marad. A szellemtörténet előkelő történet és a nagy tömegek igazán csak passziv tehertétel, el nem mellőzhető háttér gyanánt vonultak be a modern történettudományba. A helótákat, a rabszolgákat és a jobbágyokat nem belső lelki kapcsok, hanem hatalmi, külső kényszer tartotta a kultúra közösségében. A demokrácia bevonta őket a közjogi sáncokba és a lelki kapcsolatok terjesztését is programmjába vette. Kiszélesült a nemzeti, faji, nyelvi összetartozás érzése, de ha nyílt szemmel tekintünk magunk körül, be kell vallanunk, hogy az u. n. lelki kapcsolatok igen sokszor csak gépiesen és külsőleg elsajátitottak, igen sokszor ösztönös alkalmazkodásból, érdekből elfogadottak. Hányszor nyilatkozik a lelkileg kevésbbé „kimüvelt emberfő" — ha veszély nélkül, négyszemközt teheti — félre nem érthető szkepszissel, bizalmatlan gúnnyal arról, amit tőle magánérdekei védelmén túl a közösség többet és magasabbat követel. Viszont a közéleti retorika, a publicisztika és a nevelés fontos, bár teljes őszinteségében soha be nem vallott hivatása éppen abban áll, hogy folytonosan, állandóan hangoztassa és „verbalisztikusan" betanítsa azokat a szólamokat, kifejezéseket és fogalmakat, amelyek a kor eszméinek és irányító törekvéseinek külső köntösei. Néhol több, néhol kevesebb e „betanitás", de lényegében véve alig hiányzik valahol. Hajszolt korunkban mindinkább fényűzéssé válik az igazi lelki elsajátitás s vajjon nem jellemző-e e tekintetben az az alig titkolt irigység, mellyel ma a szocialista propagandának, a „gépies" módszer e prototipusának sikereit a túloldalon is szokás tekinteni?

A közösséggel való lelki kapcsolatok bensőségére tekintettel eszerint a „kultúrlélek" tágabb és szükebb vagy tulajdonképeni köréről beszélhetünk. A határ természetesen nem éles. De meg kell vonnunk, ha a történeti fejlődés mechanizmusát akarjuk megismerni. Sőt e szempontból még jobban szükithetjük a figyelembeveendő kört, ha meggondoljuk, hogy

nemcsak az erkölcsiség és lelkiség alacsonyabb színvonalán állókat, a női nem jórészét hagyhatjuk ki a számításból, hanem elhagyhatók még úgy a műveltek, mint a műveletlenek körén belül egész korosztályok, mint az öregek, akik lelkileg tulajdonképen a múltban élnek, a múlt szemüvegén át néznek és a serdülők, akik viszont *még* nem élnek egészen a jelenben, melynek szellemi tartalmát most készülnek igazán befogadni és átformálni. A készülés kiforratlan évei nem alkalmasak igazi, eredményes közéleti hatás kifejtésére. A küzdőnek elsősorban biztos talajon kell állania. Az ifjú még önmagával küzd, ereje javarészét a maga testi és lelki fölépítésére fordítja. Egészen természetesnek vélhetnénk a priori, hogy a fizikai és szellemi teremtésnek az erőfölösleg a forrása, tehát akkor következik be és arra az időpontra szorítkozik, mikor a kifejlődés a tetőpontjához ért. A valóságban nem egészen így, nem ily egyszerűen áll a dolog. Egyelőre csak azt akarjuk megállapítani, hogy a fejlődés előbbrevitelében igazán csak egy-két korosztálynak jut döntő szerep, vagy más szóval: minden korra nehány nemzedék — talán csak egy — nyomja rá a maga bélyegét. Vegyük egyszer szemügyre, hogy pl. napjainkban kik azok és milyen korúak — természetesen nem külső dísz és tekintély, nem a még oly általános, de akadémikus természetű elismerés a fontos és lényeges — akik a politikai vagy tudományos életben, művészetben, irodalomban és a gazdasági életben igazán irányt szabnak és vezetnek. Sokféle szemponttól és értékeléstől, a siker sokféle becslésmódjától függ számvetésünk és Nagy Sándorok — Fleury bibornokok mindig akadtak. Mégis engem arról győz meg a próba — divatos szóval „meglátás"-nak kellene neveznem —, hogy ma pl. mindenütt a 45—50 éveseket találjuk a döntő helyeken, azt a generációt, amely 30—35 éves volt a világháború idején és éppen ebben az időpontban kezdte meg a maga alkotó és hatást kifejtő tevékenységét.[13] Az pedig közismert és elismert dolog, hogy a világháború nemcsak történeti fordulatot, de ugyanakkor nemzedékcserét is jelentett, régi tekintélyeknek és korosztályoknak rezignált megnyugvással vagy jól-rosszul titkolt érzékenységgel való félreállását, új embereknek és velök „új stilus-

nak" vagy legalább is a régi kurzus bizonyosfokú változásának, a fejlődés új színének előretörését.

Bonyolult összefüggések áttekintését sokszor megkönnyíti, ha ugyanazon jelenségkörbe sorolható, azaz rokon, de egyszerűbb formájú eseteket veszünk figyelembe. Két ilyen analógiával próbálom a fentieket megvilágítani. Egyik a primitív népek már említett példája, amelyeknek társadalmi életében — mint Frobenius leírja — a kezdeményezés és a kivitel feladata egészen szabályszerű módon oszlik meg az ifjak és a férfiak élesen elhatárolt korosztálya között.[14] Minálunk pelyhesállu vezérigazgatók és őszhaju könyvelők ülnek ugyanabban a pénzintézetben — mondja szerzőnk az afrikai korosztályokkal foglalkozó tanulmányában. Azonban a törzsszervezet sem áll fönn már a művelt népeknél, a vérrokonság nem él és gazdálkodik együtt ugyanazon a földterületen és mégsem mondhatjuk, hogy teljesen hiányzik vagy lehetetlen az együttérzés és összetartás ugyanazon család vagy nemzetség még oly széjjelszórt tagjai között. A külső keretek hiánya vagy széttörése, mint pl. a rendi kiváltságok eltörlése, még nem jelenti tehát a történetiró számára elsősorban fontos belső, lelki kapcsolatok megsemmisülését, sőt a fejlett kulturális állapotok érintkezési módjai a régi, primitív együttélést nagymértékben pótolhatják. Ovidius Tomiban is a római intelligencia légkörében élt lelkileg, nem azokkal, akikkel nap-nap után érintkezett. Mennyivel inkább teszik lehetővé messzeágazó szellemi hatások fenntartását és ápolását közvetlen érintkezés és együttélés helyett a modern technika, a sajtó, a közlekedés eszközei. Viszont megfordítva az iskola padjaiban — melyeknek Petersen oly nagy jelentőséget tulajdonít — nem egyszer ülnek egymás mellett olyanok, akik lelkileg teljességgel idegenek egymáshoz. Igaz, hogy ezt rendszerint csak a későbbi visszaemlékezés távol-perspektivája deríti fel igazán, mintahogy Ibsen házastársai is csak évek múltán ébrednek tudatára annak, hogy idegenekként éltek a közös fedél alatt.

Másik, még alsóbbrendű életkörből vett analógiánk egyes élőlényeknek, főleg a gerinctelleneknek fejlődése, amelyeknél a magasabbrendüeknek egymásbafolyó, az embernél inkább

csak lelki nézőpontból megkülönböztethető életszakaszai *külsőleg, testileg* is élesen különböznek egymástól és pontosan megszabott időtartamokhoz vannak kötve. A lárva, a hernyó meghatározott ideig él. A bábból kiröpül a pillangó, mint teljesen kialakult szervezet és néhány napi élete alatt ivadékokról gondoskodik. A szülő és ivadéka közötti korkülönbség ennek következtében itt majdnem mindig ugyanaz a szám, vagy legalább is viszonylag szűk határok között mozog. A magasabbrendű élőlényeknél a termékenység ideje olykor több évtizedre terjed; az említett korkülönbség tehát itt igen változatos. A nemzedék élettartama azonban egy-egy családfán — egyszerűség kedvéért gondoljunk csak a fiágra — nem más, mint éppen az apa és fiú életkorának különbsége. *Honnan van akkor, hogy a hagyomány és a közfelfogás egy nemzedék élettartamául mégis egy nagyjában állandó számot, illetve 33—35 évet vesznek fel?* Igazolható-e ez tudományosan? Lorenz, sőt mások[15] szerint is igen s itt érkezünk el a nemzedék-elmélet legfontosabb pontjához, ahhoz az érvhez, *amelynek helyessége vagy helytelensége nézetem szerint az egész elmélet tulajdonképeni kritériumául tekinthető.* A szerzőnknél felhozott nagyszámú családtörténeti bizonyíték ismétlése helyett legegyszerűbben egy konstruált példán mutathatom be, miről van szó,

Gondoljunk el magunknak egy több századon keresztül virágzó családot, amelynek származásfáján az 1200 körül élő őstől öt fiúgyermek született és pedig a középső a 35 éves apától, kettő korábban, kettő később. Lorenz a „Frühzeugung" és „Spätzeugung" kifejezéseket használja és genealógiai adatai alapján úgy találja, hogy az előbbiektől származó ágak rendszerint kevésbbé életképesek. Az apa 35 éves életkora Swoboda táblázatain is gyakran szerepel a kedvezően „kitüntetett" időpontok között. Tegyük föl azonban, hogy 300 év múltán mind az öt ág életben van. Ha 1200 körül született őseik között nem nagyon csekély a korkülönbség, úgy azt fogjuk várni, hogy leszármazottaik 1500 táján egészen különböző sorszámú nemzedékeket fognak képviselni. Az elsőszülött ága talán már a 10., 11. nemzedéknél tart, amikor a legifjabbé még csak a 7. vagy a 8. generációig

érkezett. A valóság mást mutat, t. i. azt a sajátságos törvényszerűséget, hogy három század alatt általán mindegyik ág családfája 9 nemzedéket tüntet fel. Egyes ágak kihalnak, rövidéletű nemzedékek folytatásai meghosszabbodnak, a hosszabbakéi megrövidülnek s ekképen a fejlődés számtalan eltérés között is egy középszámhoz, a föntemlített középső fiugyermek által képviselt nemzedéktartamhoz igazodik. Nem arról van szó, — ezt jól meg kell jegyeznünk — hogy valamely nemzetnél vagy valamely időpontban a férfiak különböző korú családalapításának mi a statisztikai középszáma, hanem hogy a nemzedékek leszármazása során egy-egy családban a különféle időpontokban útnak eredt lépések elérik vagy bevárják egymást, *s így áll elő az az eredmény, hogy három nemzedék átlag egy századot alkot.* A zsoltáros szerint az ember napjainak száma hetven esztendő; mintha ennek az időnek közepe volna a legfőbb caesura életünkben, az az idő, amikor a testi és lelki fejlődés a tetőponthoz, s ezzel egyszersmind a testi és szellemi teremtés szempontjából legjobban „kitüntetett", legkedvezőbb időponthoz érkezik. Platon mintaállamában a 35. évvel fejeződik be az életre, a közéleti szerepre készülés ideje.

Ha ez a fönntvázolt megfigyelés és megállapítás helyes, csak ebben az esetben van jogunk a történeti fejlődés nemzedékhullámairól beszélni. Csak ebben az esetben indokolt eljárás, hogy valamely, a múltban világosan fölismerhető történeti fordulatból, illetőleg az ezzel egybeeső nemzedékcseréből kiindulva jelölünk ki körülbelül 33—35 éves koregységeket, mint Lorenz teszi. De talán kezdőpontból is szabad kiindulni. Minden nagy történeti kultúrának megvan a maga sajátos egyénisége. Meyer Eduárd az „egyiptomi stílus" világos kibontakozását a „praehistorikus" kor tapogatózásai után Mena fáraó idejére teszi.[16] Wilcken szerint az igazi, nemzeti hellén szellem története a dór népvándorlás lezajlásával kezdődik.[17] A germán-román kultúra megszületését Spengler a clugnyi reform és a chiliasmus korába helyezi — oly gondolat, melynek egyébként nemzetünk történetére nézve, a kereszténység fölvételének világtörténeti beállítása szempontjából is megvan a maga külön érdekessége. Ha mármost egy ilyen

elhatározó történeti jelentőségű, új csirákkal terhes, vajudó időszakon belül egy-két igazán „történeti" eseményt, időpontot is megjelölhetünk — már Lorenz is kiemeli pl. Madarász Henrik 912—19-re eső föllépésének új irányt és nemzedékfelváltást jelölő fontosságát — akkor bizonyára érdemes megpróbálni egyik vagy másik nagy kultúra történetében, hogy valamely ilyen időponttól 33—35, 100 évet vagy a következőkben még említendő nagyobb időegységeket számítva előre, nem találkozunk-e mindig oly fontos eseményekkel és fordulatokkal, amelyek a történeti „caesura" elnevezést nem csupán szubjektiv, többé-kevésbbé önkényes értékelés vagy külsőleges, technikai célú kiválasztás, hanem a történeti élet lelki rétegéig hatoló „lényegszemlélet" alapján valóban megérdemlik. *Hoc esset demonstrandum.*

VI.

Kétféle értelemben és vonatkozásban beszélünk felosztásról. Az egyik eset, mikor a valóságban, érzékelhető módon osztunk részekre valamit — mondjuk, mikor egy botot kettétörünk, vagy amikor egy vonalat, idomot határjelölésekkel kisebb darabokra osztunk. Azt lehetne hinni, hogy e műveletnek képes értelemben való átviteléről van szó a gondolatbeli felosztásnál. Azonban éppen fordítva áll a dolog. Csak a logikai felosztás az igazi. A fizikai dolgokon valósággal végbevitt felosztás sohasem lehet tökéletes és pedig azért, mert nem tud megfelelni a legfontosabb követelménynek, hogy t. i. tökéletesen szétszakítsa egymástól a részeket, át nem hidalható hézagot, űrt: a semmit iktassa közéjük. Amig valami van közöttük — még ha nem is látjuk — mindaddig átmenet is van, amely valamiképen az egyik résztől a másikhoz vezet. Parmenides helyesen ismerte fel, hogy a valóságban alapjában véve nincs sokadalom, nincs sok különálló test, hanem a valóság egy.

Ezzel szemben a logikai felosztásnak éppen abban áll a lényege, hogy tökéletesen önmagába zárja és minden mástól elzárja azt, amit mástól megkülönböztet. Amikor a fehér és fekete szín *fogalmát* különböztetem meg, a fehérről azt is kimondottam, hogy „nem fekete". Semmi köze sincs semmiféle más színhez, soha át nem léphető távolság van közöttük. Ebből következik, hogy minden olyan gondolatban való felosztás, amely e követelménynek nem felel meg szigorúan, azaz amelynél éles határ helyett átmenetet sikerül fölfedeznünk, logikailag nem tökéletes.

Igy nem tökéletes pl. a *természetes* és *mesterséges* felosztás megkülönböztetése sem. A természetes felosztás legtökéletesebb, ideális tipusa a valóságban meglevő tagoltságnak, adott felosztottságnak puszta elismerése. Bármily túlnyomó is itt az objektiv tartalom, bármily önkénytelen, majdnem szenvedőleges felismerésünk, ez utóbbiban mégis egy szubjektiv mozzanat vonul be a felosztásba. Viszont a túlnyomóan szubjektiv eredetű, önkényes jellemü, azaz mesterséges felosztásban sohasem hiányozhatik teljesen az objektiv mozzanat, hiszen a felosztás mindig valamire, mint ennek a műveletnek tárgyára vonatkozik. Tökéletesen egynemű, teljesen egységes, minden részeltség nélküli objektiv tartalom azonban, olyan, amely felosztottságát föltétlenül *csakis* nekünk magunknak köszönhetné — nincs és nem is képzelhető. Az objektiv és a szubjektiv jellemű felosztás két faja nyilván azért nem választható el élesen, mert a szubjektum és az objektum, az én és a nem-én — nem e kettő *fogalma!* — sem választhatók el élesen egymástól. Mindenki könnyen meggyőződhetik erről, aki megpróbálja pontosan megvonni a határt pl. az empirikus, a testi én, főleg az élő, működésben levő testi én és környezete között. De ugyanez áll a lelki és a metafizikai énre is. Itt is csak „elmosódó határ"-ra bukkanunk.

Konkrét alkalmazásnál észre is kell vennünk, hogy a természetes és mesterséges felosztás kifejezett tipusai mellett vegyes, átmeneti alakokat is szükséges felvennünk köztük, olyanokat, amelyek részben természetesek, részben pedig mesterségesek. A kontinensek elhatárolása természetes Amerika és Európa esetében, mig az utóbbi földrész és Ázsia között jórészben mesterséges a határ. A délkörök fölvétele mesterségesnek látszik, éppen mert fölvettük őket, azonban minden gömbfelület már a valóságban sem más, mint valamennyi geodetikus vonal geometriai összesége.

A századok megkülönböztetése is mesterségesnek lát-

szik, s ilyennek is látják Du Bois-Reymond (1884), Négyesy László (1910), Pintér Jenő (1921). Azonban éppen az előbbiekben foglalkoztunk egy olyan föltevéssel, amely azokat legalább is a nyugati kultúra körében és a kortani századokhoz képest mintegy másfél évtizednyi különbséggel valóságos, objektiv történeti egységeknek tekinti, s erre a nézetre jutott legutóbb Joël is.[18] A történelemben használt korszakfelosztások túlnyomóan a föntemlített hybrid tipushoz tartoznak. A valóságból indulnak ki, valóságos eseményeket tekintenek korszakalkotó fordulatoknak, azonban az események, évszámok és fordulatok történeti határokul való megválasztásában, értékelésében és egymáshoz viszonyított rangjuk megállapításában tág teret engednek az egyéni önkénynek. Innen van, hogy megszokott és konvencionálisan elfogadott felosztások és korszakhatárok mellett majdnem annyi a korszakfelosztás, ahány a történetiró és a történelem. Igy a történeti korszakfelosztás mindinkább eltávolodik a természetes felosztás fogalmától, mindinkább puszta előadásbeli, áttekintést szolgáló segédeszközzé válik, egyszerű stiluselemmé, egyéni stilussá süllyed: le style est l'homme.

A következőkben egy oly történeti korszakfelosztás vázlatát óhajtom nyújtani, amely azzal az igénnyel, jobban mondva önmagával szemben azon követelménnyel lép föl, hogy közelebb jusson a természetes felosztás tipusához, közelebb az eddigieknél. Nem egy akar lenni a sokféle felosztás között, hanem a történeti fejlődés ritmusának valóságos formáját óhajtaná mennél hivebben, de a tükörkép soha el nem kerülhető hűtlenségének félre nem ismerésével *visszatükröztetni.*

A nemzedékkorokon és a „történeti" századokon kívül Lorenz még nagyobb és pedig 300 és 600 éves hullámokat is vél fölismerhetni a történeti fejlődés nagy áramában. A 300 éves korokkal sok más szerzőn kívül Spenglernél is találkozunk, valamint szerepel nála az „ideális" nemzedéktartam fogalma is — és pedig az összes élőlényekre vonatkoztatva. Majdnem „misztikus tényt" lát e jelenségben. Az emberi nemzedéktartam ideális hosszát nem határozza meg, de müve két helyén *per tangentem* ötvenéves történeti kor-

szakok gondolatát veti fel.[19] Érveit és fejtegetéseit itt nem látom elég sikerülteknek — az első és második pún háború, valamint a spanyol és osztrák örökösödési háboruk kronológiáját csak bizonyos önkényességgel lehet az ötvenéves összefüggésbe beszorítani — valamint módositandónak vélem a nagy történeti kultúrák élettartamának, a derengő kibontakozástól a teljes kialakultságig terjedő időnek ezer évben való megállapítását is. A mű első kötetébe illesztett táblázaton az egyiptomi kultúra története jóval hosszabb ennél az időnél — a dór mozgalomnak (Kr. e. 1100) a nagy pyramisépitők (Kr. e. 3300—3000), Trajanusnak (Kr. u. 100) azonban II. Rhamses (Kr. e. 1300) a „kortársai" — valamint hosszabb, mint látjuk, az az idő is, amelyet a dór népvándorlástól a szaturált római imperium, azaz Hadrianus koráig számithatunk. Ez utóbbi példa alapján nézetem szerint „ideálisan" 12 századot (36 nemzedéket) kell fölvennünk a keresett idő gyanánt. Ha ehhez hozzáteszem, hogy az egyiptomi és a babilóniai müvelődés időbeli elsőbbsége fölött folyó vitában az újabb eredmények alapján a Mezopotámia javára való döntés látszik előttem helyesnek, akkor a teljes kifejlődéséig el nem jutott középamerikai civilizációtól eltekintve, a nagy történeti kultúrák életkoráról a következő áttekintéshez jutok:

Babilónia	Kr. e.	XXXIV.	század	Kr. e.	XXII.	sz.
Egyiptom	„ „	XXXI.	„	„ „	XIX.	„
India	„ „	XVI.	„	„ „	IX.	„
Kina	„ „	XV.	„	„ „	III.	„
Antik kultúra	„ „	XII.	„	Kr. u.	II.	„
Arab (mágikus) k.	Kr. u.	I.	„	„ „	XII.	„
Germán-román k.	„ „	X.	„	„ „	XXII.	„

A germán-román kultúra „legfőbb caesuráját" Lamprecht sokadmagával a reformáció eseményében látja, oly időpontban, amely e kultúrának a fenti táblázaton megjelölt élettartamát két, egyformán 600 éves nagy korszakra (középkor és újkor) bontja. Már szóltam e tanulmány elején a Kr. u. 1200 és 1800 táján végbement nagy lelki és társadalmi átalakulásról, amelyek oly szembetünőeknek és éppen ezért általánosan elismertnek mondhatók. E krizisek elseje a középkort *kora* és *késő középkorra*, a másik pedig a következő

nagy történeti szakot a tulajdonképeni *újkorra* és az u. n. *legújabb korra* osztja föl. Összesen négy 300 éves történeti alkorszak áll előttünk. A középkor és újkor fogalmának tágabb értelemben való használata s ennek alapján pl. a „görög középkor" vagy „japán középkor" elnevezések ma már oly elterjedtek, hogy az említett alkorszakoknak és időtartamaiknak más területekre való átvitele sem lesz meglepő. Az ezeknél még kisebb koregységeket, u. m. a századokat és az egyes századok folyamán következő három nemzedéket már többször említettem.

Ezek alapján most már röviden megrajzolhatom a történeti ritmus keresett „zárt formáját" és pedig oly alakban, amely összesen öt különféle hosszuságú *ütemet* (33, 100, 300, 600, 1200 év) és ehhez képest ötféle *caesurát* mutat. Szkématikus ábrázolásban:

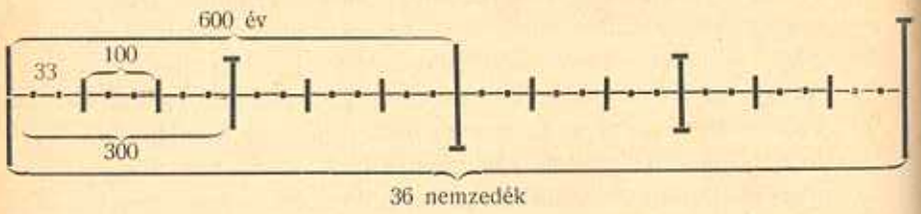

Ábránknak hibája, illetőleg tökéletlensége, hogy a világtörténet útját *horizontális* vonallal ábrázolja, amelynek összes pontjai, közöttük a kezdő és végpontok és a közbenső caesurák által metszett időpontok is egyazon szinten feküsznek. Ez a történet chiliastikus felfogásának felelne meg, amely szerint az események menete bizonyos meghatározott idő után egymást ismétlő állomásokhoz érkezik. Azonban már tudjuk, hogy a kezdet (Dasein) és a végpont (Wachsein), bár egymásba átmennek, mégis egészen különböző természetüek. Ha a történeti „haladás" sokat vitatott, sokszor kétségbevont gondolatát akarnám érzékeltetni, akkor emelkedő vonalat kellett volna választanom. Viszont ha osztanám azt a véleményt, hogy Spengler „komor" történetfilozófiája kultúránk „sötét pusztulását" jósolja, akkor hanyatló vonallal kellene a dekadenciát ábrázolnom. Egyiket sem választottam. Mi hát a

történet lényege? Haladás-e vagy hanyatlás? Mindkettő egyszerre. A férfi több a gyermeknél, mert értelme világosabb, logikája szabatosabb, ítélete biztosabb. De a gyermek is tökéletesebb, mint a felnőtt, mert lelke frissebb és színesebb, kedélye és képzeletvilága hasonlíthatatlanul gazdagabb. Melyik szebb csodája a természetnek, a reggel-e vagy az „alkonyat"? Arany János és Michelangelo mindkettőnek sajátos szépségét egyaránt megérezte és megörökítette.

Még csak egy megjegyzést fűzök a fentiekhez. Semmiesetre sem tévesztem szem elől, hogy egy ilyen korszakfelosztási kisérlet, amely behatóbb történeti megvilágítás helyett ezúttal csupán rövid vázlatot nyújt, igazi értékre csak úgy tarhat számot, ha történeti evidencia igazolja, ha maguknak a tényeknek s a mögöttük rejlő lelki formáknak szemléletéből mintegy magától domborodik ki. Mindaddig, míg ez általánosan be nem következik, a történetkutató szemében puszta szerkesztés marad, bár haszna, heurisztikus értéke addig is lehet. Aztán ne feledjük az elméleti és gyakorlati tudományos eredmények történetének azt a gyakran ismétlődő sajátosságát, hogy a többé-kevésbbé önkényes konstrukció ha nem több, legalább is egy-két lépéssel majdnem mindig megelőzi azoknak a tételeknek megállapítását, amelyekhez a módszer szigorú alkalmazása csak teljes, illetve széleskörű indukció vagy pedig világos logikai evidencia alapján jut el.

JEGYZETEK.

[1] A politikai történeten kivül az irodalom-, művészet-, gazdaságtörténet és más történeti diszciplinák is kénytelenek foglalkozni gyakorlatban és elméletben a korszakok megkülönböztetésével. A kérdésnek igy külföldön és nálunk elég jelentékeny irodalma keletkezett, amely azonban nem hatol a filozófiai gyökerekig, nem egyszer puszta előadásbeli, azaz formális-technikai kérdést lát maga előtt. Már pedig éppen a szellemi és történeti tudományok azok, amelyekben a felosztás fogalma főleg a korszakfelosztás konkrét esetében problematikus alakban jelentkezik. A fizikai tudományágak az egyes testekből álló világgal foglalkoznak és semmi különöset, semmi kérdeznivalót nem látnak abban, hogy ezt az adott, illetve adottnak vélt megosztottságot további csoportosításokban és osztályozásokban folytassák. Az az anyagi világ, mely e tudományok tárgya, diszkrét szerkezetü és atomokra bontható (körnige Struktur). Ezzel szemben a lelki jelenségeknek éppen a folytonosság, egymásbaolvadás, a fel nem darabolható egység egyik fő jellemvonásuk. Hogyan szakítható meg határokkal a lelki fejlemények, a történeti események összefüggő menete? Ilyen szempontokból éreztem szükségét annak, hogy a felosztás és a határ természete felől tüzetesebben tájékozódjam (Időhatár és térhatár. Budapesti Szemle, 1931), amikor is legjobb útmutatóra Klagesben találtam, kinek filozófiai felfogására viszont nagy hatással voltak Palágyi Menyhért megállapításai. Ha röviden meg akarom jelölni a helyes eredményhez vezető út legfőbb állomásait, akkor először is azt kell kiemelnem, hogy *minden* felosztás elmeművelet és minden felosztottság elmeművelet eredménye; másodszor pedig, hogy a felosztás nem *egyike* elmeműveleteinknek, hanem *az* elmeművelet, az emberi értelem legalapvetőbb, leggyökeresebb tevékenysége, amelyből mind a többi fakad. Első tekintetre paradoxnak látszó kifejezésekkel azt mondhatnánk, hogy a 2 elemibb az 1-nél, az itélet a fogalomnál, a kéttagu mondat az egyes szónál, az osztályozásnak, vagy ha jobban tetszik, a felosztásnak vele lényegében egyet jelentő (alle Einteilungsleistung ist Teilungsleistung: Klages) logikai principiuma elemibb az azonosság elvénél, amint ezt már az utóbbinak megosztott formájú kifejezésmódja (a = a) is mutatja. Lehetetlen valamit önmagával azonositani anélkül, hogy már előbb *minden mástól* el ne választottuk, meg nem különböztettük volna. Lehetetlen pusztán egyetlen halmaz létezését konstatálni, nem pedig egyszerre kettőét: a halmaz elemeit jellemző kritériumok ellen-

mondás nélküli megállapitása az összes dolgokat két részre osztja, egyesek tagjai az illető halmaznak, mások ellenben nem, ezek az utóbbiak azonban szintén halmazt alkotnak. Azért vonul végig logikai, matematikai formáinkon és nyelvi kifejezésmódjainkon sajátos dualitás, mert a felosztásnak legegyszerübb lehetséges formája a kettéosztás, minden további osztályozás, azaz felosztáson alapuló egybefoglalás ennek többszöri, különbözőfoku ismétlése. Gondolkozásunk tehát valóban *kritika* a szó legteljesebb értelmében, azaz elválasztás, határállitás, hézagközbeiktatás, vagy más szóval: „Grenzen zu setzen in „der Erscheinungen Flucht" das ist die einzige originäre Tat des Geistes" (Klages).

[2] Mindenesetre érdemes tudomást vennünk róla, hogy szerzőnk pl. a föntidézett tanulmány egy helyén (179. l.) Palágyi M. Logik auf dem Scheidewege 1903. c. müvéről igy nyilatkozik: Gemessen an der hellsichtigen Klarheit der logischen Untersuchungen dieses Werkes bieten sonstige logische Untersuchungen der Gegenwart kaum noch irgendwelches Interesse; hogy Der Geist als Widersacher der Seele 1929 c. nagy rendszeres müvének első kötetében P. kutatásainak egy külön fejezetet szentel (458—76), vagy pedig, hogy Vom Wesen des Bewusstseins 1926. c. munkájának 89. lapján róla mint „a nagy magyar gondolkodó"-ról emlékezik meg.

[3] Félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznem, hogy a határon itt természetesen azt a faját értem, amelyet fenntemlitett tanulmányomban „pszichológiai vagy elmosódó határ"-nak neveztem. A ritmikus folyamat megszakitatlan folytonosságáról l. bővebben Klages fenntidézett értekezését.

[4] Untergang des Abendlandes II. 23.

[5] O. Spengler als Philosoph 1922. 44. és köv. l.

[6] Ezt az itt elfoglalt álláspontot, amelyet már e fejtegetések legelején is érvényesiteni igyekeztem, kissé meg kell védenem. Az újabb ismerettani vizsgálatok Pauler Ákos megállapitása szerint (Athenaeum, 1931, 131.) „arra a megdöbbentő eredményre vezettek, hogy valamennyi szaktudomány önkényes, nem végiggondolt s igy ingatag és kétes értékü előfeltevésekre épit". Ez lényegében és tisztán ismerettani nézőpontból bizonyára igy van, de vajjon az is megfelel-e történeti hűséggel a tényeknek, hogy „e kritika hatása alatt fokozatosan megrendült a legexaktabbaknak tartott tudományágaknak is önmagukba vetett hite". Lehetetlen azt a szomorú hivatást tulajdonitanunk az ismerettannak, hogy megbénitsa vagy fölfüggessze a tudományos kutatást. Mikszáth hályogoperáló kovácsa képtelen többé mütétet végezni, mihelyt az orvosprofesszorok magyarázatából tudatossá lesznek előtte azok a nehézségek és veszélyek, amelyeket addig ösztönös, aggodalommentes ügyességgel és biztossággal került ki. Eszerint az eredményes, tehát nem kárhoztatható önbizalomnak más forrása is lehet, mint a tudatos belátás és felismerés. Az erőmüvész, a hegedümüvész, a költőmüvész (Mikszáth önmagát rajzolja novellahősében), valamint a tudós-müvész (az ismere-

tes megállapítás szerint még a matematikusban is kell bizonyos százalék költőnek lennie) képtelen volna munkáját végezni, ha minden pillanatban számot kellene adnia önmagának vagy másoknak azokról az izommozgásokról, azokról a beidegzésekről és gondolatkapcsolásokról, amelyekből munkája áll. De tegyük föl, hogy a tudományos kutatás megáll. Meg kell állania, hiszen eddig „ingatag talajon" járt, talán éppen szakadékok fölött. Csak az axiomák tisztázása folyik tovább, hogy előbb-utóbb egy új csalódáshoz: a logikába vetett hit megrendüléséhez vezessen. Most viszont az a megdöbbentő eredmény derül ki — vagy már eddig is kezd derengeni —, hogy olyan tartalma, olyan alogikus oldala is van a valóságnak, amelyet ellenmondásnélküli módszerrel igazolni, a tudatos belátás ítélőszéke elé állítani nem lehet. Vagy talán mégis Hegelnek van igaza: Alles Wirkliche ist vernünftig? Vannak megoldható és megoldhatatlan rejtélyek. A megoldásra törekvés eszköze az értelem, amely azonban maga, azaz magában nézve, működésétől eltekintve sok más rejtéllyel együtt a második csoportba tartozik. A homályos tekintetű ember szemüveggel élesíti látását, de azt használatközben nem láthatja, sőt élesen soha nem is láthatná, ha nincs még egy másik szemüvege. Két értelmünk azonban nincsen és kétféle értelem sincs. Ebből azonban nem következik sem az, hogy ne használjunk szemüveget és csak homályosabb látásunkra bízzuk magunkat, sem pedig, hogy a szemünk előtti üveglencséről soha tudomást ne vegyünk, soha meg ne tekintsük, csak azért, mert szabadszemmel való, kevésbbé éles, de tágabbhorizontú és sokatsejtető látásunkban semmit sem bízunk. Sajátságos paradoxon, hogy majd az irracionalista életbölcselet (Nietzsche), majd a racionális világmagyarázat próbálja megrendíteni a tudomány, pontosabban az eddig elért tudományosság értékébe vetett hitet. Miért nem következik be a földrengés? Mert a tudomány valójában és nevét bizonyos fokig megcáfolva sem teljesen racionális, sem pedig nem teljesen irracionális jellegű. A támadás egyoldalú, a tudomány pedig szükségképen kettősarcú, mint maga a valóság, melyet magyaráz.

[7] Spenglernek ezt az érdemét — Frobenius hasonló érdemével kapcsolatban az ethnológiát illetőleg — egészen helyesen világítja meg Ortega y Gasset spanyol bölcselő német nyelven Die Aufgabe unserer Zeit 1928 cimen megjelent művében (241. és köv. l.).

[8] Budapesti Szemle 1930, 106.

[9] Nem nevezhető reviziónak az elutasító véleménynek többékevésbbé másod-harmadkézből való, vagy éppen újabb tévedéssel megtoldott ismétlése. Petersen J. Die literarischen Generationen 1930 c. egyébként sok tanulságos észrevételt és példát tartalmazó tanulmányának 12. lapján a következőkben foglalja össze Lorenz elméletét: „Dieses System beruht in nichts anderem als einer Übertragung des Generationsverhältnisses auf das Verhältniss der Jahrhunderte untereinander. Wie drei Generationen in der Zusammengehörigkeit von Grossvater, Vater und Sohn ein Jahrhundert bilden, so bilden drei Jahrhunderte wieder

eine Einheit, und derselbe Dreitakt schliesst sich in Riesenprojektion nochmals *zu dreimal drei Jahrhunderten* zusammen. Wie im Rosenkranz nach zehn Perlen, so wird hier nach jeder dritten Generation ein Knoten gemacht, und der unaufhörlich rollende Paternoster-Aufzug soll nach 27 Gliedern wieder an der alten Stelle angelangt sein, denn 900 Jahre bilden eine Weltperiode." Azonban *Lorenznél szó sincs 900 éves periodusokról*, következőleg a nemzedéktartam magasabbfokú hatványairól sem. A tévedést nyilván az Alfred Lorenz Musikgeschichte im Rhythmus der Generationen 1928. c. mű 33. lapján olvasható szöveg, tehát másodkézből vétel okozta. — Ellenben többször is szó van Lorenznél egy bizonyos könnyen felmerülő ellenvetésről, t. i. a keresztény időszámítás alkalmazását illető aggodalmakról, amelyeket műve első kötetében (293. l.) a következő szavakkal oszlat el: Ein Ereigniss wie die Stiftung des Christenthums beansprucht unter allen Umständen ein so erhebliches Gewicht in der Reihenfolge der Jahrhunderte, dass in demselben ein sicherer Ausgangspunkt für die Beobachtung von Perioden gesehen werden darf. A második kötetben ugyanerről a dologról így szól: In den gegen meine früheren Ausführungen von mancher Seite erhobenen Einwänden fand ich es unter anderm sogar einmal als etwas willkürliches bezeichnet, wenn man eine Generationenreihe mit unserer christlichen Zeitrechnung beginnen wollte. Welche Verwirrung der Begriffe! als ob die Thatsache, dass seit 1890 Jahren Christen auf der Welt sind, etwas willkürliches wäre. Der Gebrauch unserer Zeitrechnung ist etwas subjectives und zugleich objectives und wohlberechtigtes. Er besagt, dass wir unser heutiges Sein und Wesen auf eine Reihe von Erscheinungen zurückfüren, die im Christenthum wurzeln. Mégis négy évtized multán Pinder ismét fáradságot vesz magának, hogy nyilván Lorenzre való célzással, mint a szövegösszefüggésből kiderül, újból ostorozza a nemzedékszempontú korbeosztásnál keresztény időszámításunk alapulvételét, minthogy ez „egy puszta véletlenből indul ki" és nem egyéb, mint: eine fast komisch verführerische Abstraktion, die trotz ihrer biologischen Sinnlosigkeit von allen Gliederungsversuchen der allgemein beliebteste ist. — Végül amikor R. Alewyn Das Problem der Generation in der Geschichte c. cikkében (Zeitschrift für deutsche Bildung 1929) a következőket írja: Die Zahl $33^1/_3$ ist von Ottokar Lorenz überhaupt nur gewählt worden, um die neuartige Generationszählung mit dem herkömmlichen Dezimalsystem vereinigen zu können, so dass bequemerweise immer drei Generationen ein Jahrhundert ausmachen — ebből csak az derül ki, hogy a szerző nem vette kezébe sem Ottokar, sem Alfred Lorenz munkáját! Azt hiszem, ennyi példa elég. Mintha újabban a közmondásos német alaposság itt-ott csődöt mondana — saját íróikkal szemben is.

[10] Más műveiben ugyan tudtommal nem alkalmazza a generációk szerinti korszakfelosztást, azonban szóbanforgó könyvében voltaképen nem is három, hanem öt nemzedékről van szó, amennyiben egyes helye-

ken (14., 105.) a reformkort megelőző és a világháborút követő nemzedékre is vet néhány rövid pillantást.

[11] Az életkorok megkülönböztetésére vonatkozó régi és újabb nézetekről l. Franz Boll Die Lebensalter c. tanulmányát (Neue Jahrbücher f. das klass. Altertum XXXI. Bd.) és O. Tumlirz összefoglalását: Jugendpsychologie der Gegenwart (Philos. Forschungsberichte, Heft 7.)

[12] A történetíró makroskopikus perspektiváját jól jellemzik és egyben a ma oly népszerű „szellemtörténeti" felfogás lényegét tartalmazzák Ranke következő szavai: Nicht ein solch zufälliges Durcheinanderstürmen, Übereinanderherfallen, Nacheinanderfolgen der Staaten und Völker bietet die Weltgeschichte dar, wie es beim ersten Blicke wohl aussieht. Es sind *Kräfte*, und zwar *geistige, Leben hervorbringende*, schöpferische *Kräfte*, selber Leben, es sind moralische Energien, die wir in ihrer Entwicklung erblicken. Zu definieren, unter Abstraktionen zu bringen sind sie nicht; aber *anschauen, wahrnehmen kann man sie*; ein Mitgefühl ihres Daseins kan man sich erzeugen. *Sie blühen auf, nehmen die Welt ein, treten heraus in dem mannigfaltigsten Ausdruck, bestreiten, beschränken, überwältigen einander; in ihrer Wechselwirkung und Aufeinanderfolge, in ihrem Leben, ihrem Vergehen oder ihrer Wiederbelebung, die dann immer grössere Fülle, höhere Bedeutung, weiteren Umfang in sich schliesst, liegt das Geheimnis der Weltgeschichte.* Kiemelten közlöm e szép sorok egy részét, hogy annál könnyebben összevethessük Spengler művének sokatemlegetett következő helyével: *Ich sehe das Schauspiel einer Vielzahl mächtiger Kulturen,* die *mit urweltlicher Kraft* aus dem Schosse einer mütterlichen Landschaft *aufblühen*, von denen jede ihre eigne Idee, ihre eignen Leidenschaften, ihr eignes Leben, Wollen, Fühlen, ihren eignen Tod hat. *Hier gibt es Farben, Lichter, Bewegungen. Es gibt aufblühende und alternde Kulturen, Völker, Sprachen, Wahrheiten, Götter, Landschaften,* wie es junge und alte Eichen und Pinien, Blüten, Zweige und Blätter gibt. Jede Kultur hat ihre neuen Möglichkeiten des Ausdrucks, die erscheinen, reifen, verwelken und nie wiederkehren. *Ich sehe in der Weltgeschichte das Bild einer ewigen Gestaltung und Umgestaltung, eines wunderbaren Werdens und Vergehens.* Mily testvérrokon történetviziók! Elvetendő-e vagy egyszerűen a „naturalisztikus" megbélyegzéssel intézhető-e el az utóbbi, csak azért, mert száz esztendővel később valamivel több, valamivel nagyobb bőséggel ömlő biológiai képpel él, mint a történetírás nagymesterének vallomása?

[13] Hasonló „meglátás"-hoz jut Pinder a művészettörténetben: „Heute steht es so, dass wir eine letzte entscheidende Geburtsschicht am Werke sehen: die von 1880, der in verblüffender Deutlichkeit die überwältigende Mehrzahl der zurzeit jüngsten Schaffenden angehört. Es gibt für uns, so viel ich sehe, keinen bestimmenden Maler, der auch nur in den 90-er Jahren oder später geboren wäre". (l. m. 22.)

[14] Leo Frobenius: Paideuma 1928, 134. l.

[15] Az átlagos nemzedéktávolságnak 33—35 évben való fölvétele ma már általánosan elfogadott tétel a genealogusoknál és a statisztikusoknál. Előbbiek egy-egy családfa tényleges nemzedéktávolságainak figyelembevételével jutnak ahhoz, hogy a fiágon az átlagszám *nem egészen 35 évre*, az összes utódoknak, a leányágnak is figyelembevételével pedig *nem egészen 33 évre* teendő. A statisztikát illetőleg ma már nem Rümelinre kell hivatkozni, hanem Gmelinre, aki 1910-ben mutatta ki, hogy *a népszaporodás görbéje minden században szabályosan három, egyforma távolság, tehát 33—34 év által elválasztott csúcspontot, illetőleg mélypontot mutat.* Ez világosan igazolja az említett átlag-nemzedékközt: azért találunk pl. a heilbronni kerületben 1711-ben, 1743-ban és 1775-ben születési maximumokat, mert ezen évek körül házasodtak túlnyomóan azok, akik a megelőző nemzedéknek szintén nagyobbszámú összegéből származtak. *Az eddig kiszámított maximum-évek szembetűnően egyeznek azokkal, amelyeket Lorenz a chronologiai századhatároknak mintegy másfélévtizedes eltolásával nyert.* Az átlag-nemzedéktartamnak biologiai gyökere alig lehet más, mint hogy általában az apa 35 és az anya 33 éves kora az az idő, amely legkedvezőbb a nemzetség fenntartás szempontjából leginkább életképes utód születésére. (L. ezekkel kapcsolatban Ö. Praetorius: Eine Gesetzmässigkeit der Nachkommenzahl. Mitteil. Der Zentralstelle f. deutsche Personen u. Familiengesch. 1911.)

[16] Gesch. des Altertums 1909 I. 62.

[17] Griechische Geschichte 1926, 44.

[18] Wandlungen der Weltanschauung 1928.

[19] Untergang des Abendlandes I. 149. és II. 488.

[20] E négy 300 éves periodus a legjobban ismert európai történetben oly szemmelláthatóan domborodik ki, hogy későbbi behatóbb megvilágításra utalva már most merem fölsorolni azokat a neveket, amelyek őket l. a politikai, 2. a társadalmi, 3. a művészettörténet szempontjából megilletik. Ezek a nevek a következők: *hűbériség, rendiség, államabszolutizmus, demokrácia* (v. ö. Spangenberg: Die Periodisierung der Weltgeschichte, Histor. Zeitschrift 127. Bd. 1923.) —, *nemesség, papság, polgárság, negyedik rend* (v. ö. Spengler: Der Staat 1925) —, *építészet, plasztika, festészet, zene* (v. ö. W. Pinder: Das Probl. der Generation 1928, 96.).

ode
de

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10430 1952 sz.